

VROUWEN EN ANGST TUSSEN GENOT EN VERLANGEN EEN LECTUUR VAN SEMINARIE X

Anne Lysy

sprekend over De Vrouw ...

Waar begint iemand aan die het wil hebben over vrouwen en angst? Waarover gaat het dan en wat kan daarvan de bedoeling zijn? En is dat geen riskante onderneming, is dat eigenlijk wel verantwoord vanuit de psychoanalytische kliniek?

Wie het over angst bij vrouwen wil hebben moet zich om te beginnen in elk geval al voldoende realiseren dat zowel Freud als Lacan vertrekken van een fundamentele 'angst voor het vrouwelijke'. In Freuds theorie leunt deze aan bij de afwijzing (*Ablehnung*) van het vrouwelijke, dat uiteindelijk ook 'biologische rots' zal zijn waarop zijn analyses stranden. Wat dit voor Lacan betekent, zullen we nog zien.

Vervolgens mag onze aandacht voor het verschil tussen de angst bij man en vrouw ook niet leiden tot of vertrekken vanuit een soort enquête over beider rolpatronen (*gender roles*), met de daaraan inherente 'psychologisering'. We willen integendeel de lijn aanhouden van Freud en Lacan, die beiden het liefdesleven van man én vrouw op klinisch pertinente wijze wisten te schetsen vanuit een alledaagse psychopathologie. Jacques-Alain Miller brengt daarvan een even levendig als goed gestructureerd overzicht, dat mijn bijdrage hier sterk heeft geïnspireerd. (Miller, 1999 [1997-1998])

Spreeken over vrouwen en angst loopt ook het risico van te leiden tot een substantialisering van De Vrouw, om haar te doen bestaan in haar verschil met De Man – met daaruit voortvloeiend een suggestie van complementariteit tussen beiden. En daar gaat nu precies heel Lacans onderwijs tegenin. In Seminarie X gebeurt dit nog via tal van biologische referenties (ik kom daarop terug). Later, in Seminarie XX, zal Lacan, op grond van een logica en met behulp van mathemen, radicaal stellen dat De Vrouw niet bestaat (*La femme n'existe pas*) en dat er bijgevolg ook geen seksuele verhouding is (*il n'y a pas de rapport sexuel*) (1975 [1972-1973], pp. 17 en 68). Er is niets in het onbewuste dat iemand, een mens of een subject, kan toelaten om zich als man of vrouw te definiëren en van daaruit een seksuele verhouding met de Andere sekse te garanderen. Bij de mens is geen sprake van een dierlijk instinct waardoor het mannetje 'weet' wat het moet aanvangen met het vrouwtje, of omgekeerd.

de vrouw heeft geen tekort

Deze tekst vertrekt vanuit mijn verwondering over één bepaalde formule in Lacans Seminarie X over de angst, op het einde van hoofdstuk XIII: "De vrouw heeft geen tekort" (*La femme de manque de rien*) (2004 [1962-1963], p. 211). Dit stellige aforisme druist inderdaad op opvallende wijze in tegen de psychoanalytische *doxa*. Deze gaat immers uit van het primaat van de fallus voor beide geslachten, waarbij de vrouw zich altijd kenmerkt door een 'min': zij heeft niet wat de man wel heeft. Dat was, tot op een bepaalde hoogte, overigens ook Freuds idee: "Zij [de vrouw] heeft het gezien, weet dat ze het niet heeft, en wil het hebben." (1960 [1925j]).

Dat de vrouw, voor Lacan, geen tekort heeft is uiteraard geen formule die op zich staat. We moeten ze lezen tegen een bepaalde achtergrond, waarvan we verder twee elementen zullen schetsen. Ten eerste doet zich in Seminarie X een belangrijke conceptuele verschuiving voor wat betreft het castratiecomplex en de fallus. Ten tweede situeert Lacan hier de angst minder als een waarneembaar fenomeen dan als een logisch moment in de constitutie van het subject; we zullen zien hoe hij de angst situeert als tweede tijd in het zogenaamde schema van de deling van het subject, tussen de eerste tijd van het genot en de laatste van het verlangen.

de vrouw tussen genot en verlangen

Vooraleer we nu kunnen duidelijk maken wat de verhouding is van vrouwen tot deze tweede tijd van angst, moeten we eerst een beter zicht hebben op hun verhouding tot de eerste tijd van het genot en de derde van het verlangen.

Voor Lacan is Freuds castratiecomplex niet het laatste woord, de penisnijd is niet het ultieme object van verlangen voor een vrouw. Op dat punt heeft een vrouw geen tekort. "Doordat hun band met de knoop van het verlangen veel lossier is", zouden vrouwen volgens Lacan meteen ook "superieur zijn aan de man op het gebied van het genot" (2004 [1962-1963], p. 211-212 en 214).

Lacan gaat nog verder en keert de zaken zelfs om: het tekort, de castratie, het 'minteken', ligt aan de kant van de man. Daarvoor verwijst hij naar de zogenaamde detumescentie van de penis. Het is dus de man die te maken heeft met het tekort, in de vorm van een 'onvermogen' (*ne pas pouvoir*), in zoverre de penis bij de coïtus, in het orgasme, wegvalt. Bij de man ligt kortom de verhouding tot verlangen en genot veel moeilijker dan bij de vrouw. Dat staat in schril contrast met de klassieke opvatting, die men overigens ook terugvindt in het eerste onderwijs van Lacan, bij zijn terugkeer tot Freud, dat de 'ontwikkeling' van de vrouwelijke seksualiteit doorheen Oedipus- en castratiecomplex een stuk ingewikkelder en riskanter zou zijn dan bij de man.

Enmaal de rollen omgekeerd kan Lacan dan ook een soort lofzang aanvragen op wat hij beschouwt als de eenvoud van de vrouwelijkheid, eenvoud die haar op seksueel vlak superieur maakt aan de man. Inzake het genot heeft ze niets te wensen. En inzake het verlangen staat ze onmiddellijk in verhouding tot het verlangen van de Ander zonder te moeten passeren via de castratie; de fallus speelt voor haar slechts secundair een rol, via de detumescentie die zich voltrekt op kosten van de man (2004 [1962-1963], p. 214). Zoals we nog zullen zien neemt dat echter niet weg dat het gemis en het object *a* ook bij haar een bepaalde rol blijven spelen ...

van castratie naar object a

De manier waarop Lacan in Seminarie X de verhouding van vrouwen met het genot en het verlangen benadert, is bepaald door de verschuiving, de kanteling zelfs van een aantal fundamentele begrippen.

Miller wijst erop dat Seminarie X Oedipus en castratie loskoppelt. De castratiedreiging gaat niet meer uit van een Ander, maar de castratie wordt een particulier geval van de algemene wet van de separatie, van het verlies van een eigen orgaan of een 'lichaamsheffing' (*prélèvement corporel*) (Miller, 2004 [2004], p. 91; Miller, 2005 [2004], pp. 86-87). Paradigma terzake is de borst, die beschouwd wordt als deel van zichzelf. De fallus, die tot op dat moment een betekenaar was, wordt nu een biologische realiteit, een orgaan, de penis –

waarbij Lacan de nadruk legt op het anatomisch kenmerk van zijn detumescentie, zijn kaduciteit. Op die manier wordt de fallus ook gereduceerd tot één object in een reeks van vijf die Lacan objecten *a* noemt, zijnde borst, feces, fallus, blik, stem, en die allemaal het kadukig resultaat van een separatie zijn.

Even wat meer uitleg over dat object *a*. Lacan construeert in Seminarie X voor het eerst dit nieuw soort object. In een eerste tijd benadrukt hij nog sterk de anatomische substanties van dat object *a*. In de loop van het seminarie zal hij echter van langsom meer zijn logische functie proberen te vatten. Dat doet hij onder meer via een combinatie van optica en topologie, die toelaat om aan te tonen dat het object *a* niet vatbaar is in de spiegelbeeld, het valt niet binnen de grenzen van het lichaamsbeeld. Het ontsnapt overigens ook aan de symbolisering. Lacan noemt het dan ook een reëel object.

Miller wijst er dus op dat Lacan in Seminarie X het Freudiaanse Oedipus vaarwel zegt. Dat betekent meteen ook dat hij zijn eigen formalisering daarvan achter zich laat, zijnde de vadermetafoor of Naam-van-de-Vader die de volledige talige symbolisering van het genot zouden schrijven. In Seminarie X blijkt dus dat een libidineuze, driftmatige rest daaraan ontsnapt, daarin niet 'vertaald' geraakt – en dat is het object *a*. Het object *a* is dus de mislukking van de Naam-van-de-Vader; het is geen oedipaal object, maar gaat vooraf aan de symbolisering, de vaderlijke wet en het verlangen (Miller, 2004 [2004], pp. 94-95). Op het eind van Seminarie X zal het object *a* dan ook leiden tot een radicale in vraag stelling van de Vader (Miller, 2005 [2004], pp. 89-90).

de constituerende angst tussen genot en verlangen

Komen we, na deze uitweiding over de conceptuele verschuiving van en in Seminarie X, tot de angst – waarvan Lacan niet echt een concept maakt. Van die angst maakt hij wel het signaal van het reële. Wat dat betekent maakt hij duidelijk aan de hand van een schema in drie tijden, het zogenaamde "schema van de deling van het subject", waarnaar ik al even verwees. Daarbij zullen we nu uitvoeriger stilstaan.

Met dat schema wil Lacan duidelijk maken hoe het subject en het verlangen worden geconstitueerd. Het is gemodelleerd op het principe van de wiskundige operatie van de deling, waarbij een rest wordt geproduceerd.

A		S	genot
<i>a</i>		A	angst
\$			verlangen

Mythisch beginpunt in dit schema, dat voorafgaat aan de operatie van deling, is wat Lacan bestempelt als "het subject van het genot, voor zover dit iets kan betekenen" – en wat volgens Miller betekent dat het gaat om "het meest reële". De verhouding van dat subject tot een vooraf gegeven Ander van de betekenaar, de taal – wat een klassieke stelling is bij Lacan – kan inderdaad voorgesteld worden als een deling: hoeveel keer gaat dat reële subject in die symbolische Ander.

Die deling laat een bepaalde, verder niet meer herleidbare rest, *a*, of het genot dat verloren gaat in deze operatie van betekening. Op dat punt blijkt dat betekenaar en genot uiteindelijk niets met elkaar te maken hebben.

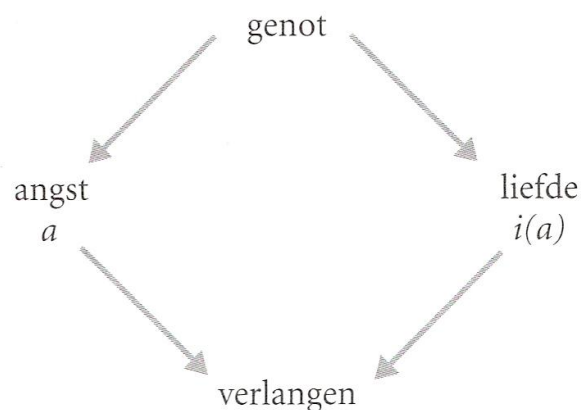
Het is nu dat verloren object dat wordt teruggevonden in de angst, waarvan Lacan zegt

dat hij niet zonder object is en waarvan Miller zegt dat hij constituerend is, constituerend voor het gedeelde subject en zijn verlangen. Miller (2005) maakt inderdaad het onderscheid tussen constituerende en geconstitueerde angst, wat overeenkomt met het verschil tussen structurele en fenomenale angst. In deze tweede tijd gaat het nu niet om de geconstitueerde of fenomenale angst, de angst die het Ik overrompelt, belemmert, op de vlucht doet slaan – maar wel om de constituerende of structurele angst, die een logisch moment is, dat niet noodzakelijk bewust beleefd wordt, maar dat altijd te reconstrueren valt. Deze angst is voor Lacan het moment van de productie van het object *a*. Dat illustreert Lacan tegen het eind van Seminarie X met de Wolfenman, die het in het zicht van zijn oerscène, op het toppunt van de angst, in zijn broek doet – wat Lacan bestempelt als anale troebel (*émoi*) (2004 [1962-1963], p. 361). Het moment van angst gaat hier inderdaad vooraf aan het afstaan (*cession*), de productie van het object (Miller, 2005 [2004], pp. 76).

In een derde tijd zal dit door de angst geproduceerde object *a* dus constituerend blijken te zijn voor het gedeelde subject met zijn verlangen, als object-oorzaak daarvan. Dat subject, of wat dit subject veroorzaakt, is dus tot stand gekomen in een tijd van angst; de angst is een logische tijd in de constitutie van het verlangen, zelfs als deze tijd niet bewust beleefd wordt, niet klinisch aan te duiden valt.

liefde of angst tussen genot en verlangen

De angst situeert zich dus in de onoverbrugbare kloof tussen genot en verlangen, als een zogenaamde tussenterm (*terme intermédiaire*), als een mediane functie (*fonction médiane*) (2004 [1962-1963], pp. 203 en 205). Het kenmerk van de angst op die plaats is dat ze deze kloof openhoudt. Dit in tegenstelling tot liefde die, zoals Lacan zegt, "het genot toelaat om zich te verwaardigen tot het verlangen" (2004 [1962-1963], p. 209). Met Miller kunnen we inderdaad twee wegen van het genot naar het verlangen onderscheiden: een doorheen de angst en één via de liefde. (Lacan, 2004 [2004], pp. 95-96; Miller, 2005 [2004], p. 82).

Het verschil tussen angst en liefde is een kwestie van object. De liefde is narcistisch en mikt op de herkenning, het terugvinden, de harmonie ... van het spiegelbeeld ($i(a)$) – in die zin is ze bedrog (*tromperie*). De angst daarentegen bedriegt niet (*ne trompe pas*), omdat hij doorheen disharmonie, verstoring en *Unheimlichkeit* confronteert met het reële object *a*. In die zin mag er dan ook gezegd worden dat de liefde de angst versluiert; in haar object maskeert de liefde een ander, vreemd, onbekend object dat oorzaak is van het verlangen.

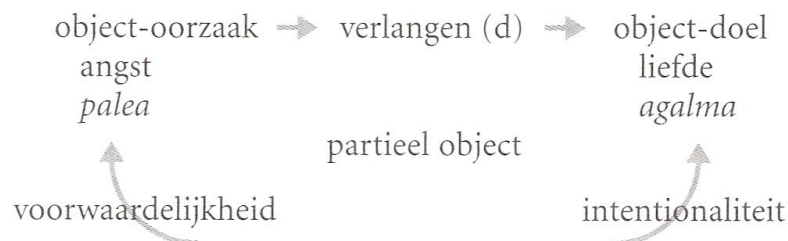
Ik kom nog terug op dit onderscheid tussen angst en liefde. Maar eerst wil ik het onderscheid tussen genot en verlangen – waartussen de angst zich situeert – nog wat aanscherpen. In Seminarie X heerst op beide gebieden immers een soort dubbelheid.

Vooreerst het genot. Enerzijds wordt dat voorgesteld als bij uitstek onbereikbaar, het is 'mythisch'. In dat verband verwijst Lacan naar Seminarie VII, waar de nadruk ook al lag op de kloof tussen het reële van het genot enerzijds en het symbolische en het imaginaire anderzijds (1986 [1959-1960]); 2004 [1962-1963], p. 213). Daar benaderde hij dat onbereikbare reële van het genot als *das Ding* (Miller, 1999 [1998-1999]). Ook in Seminarie X benadrukt hij dus nog eerst die onbereikbaarheid, die overbrugbaarheid, bijvoorbeeld in zijn commentaar op het schema van deling, als hij stelt dat het object *a* niet de toegang is tot het genot maar tot de Ander (2004 [1962-1963], p. 209).

Anderzijds is het genot in Seminarie X blijkbaar toch ook vatbaar voor een bepaalde vorm van realisatie. Bijvoorbeeld als Lacan oppert dat het meest doeltreffende genot (*la jouissance la plus efficace*) wel eens zou kunnen bereikt worden via het misverstand (*malentendu*) (2004 [1962-1963], p. 209). Of als hij het heeft over de vrouw die het genot van de man wil, die dus van hem wil genieten, en die hem zodoende beangstigt (2004 [1962-1963], p. 211). Ook heeft hij het herhaaldelijk over het genot van de vrouw, haar eigen genot (*sa propre jouissance*) (2004 [1962-1963], p. 310), en zelfs over de plaats van dat genot (*le lieu de cette jouissance*) in relatie tot het enigmatische karakter van haar orgasme (2004 [1962-1963], p. 307), enz.

Voor alle duidelijkheid: er wordt daarbij altijd sterk benadrukt dat er op dat vlak, van het genot, geen ontmoeting mogelijk is, geen koppeling of éénwording in één genot: het genot van man en vrouw komen niet organisch samen (2004 [1962-1963], p. 307). Dat is het gevolg van het ontbreken van een tussenterm, een genitaal medium – de fallus slaagt daar inderdaad niet, hij verschijnt uiteindelijk altijd als gemis (2004 [1962-1963], p. 311). Dat is wat Lacan later de seksuele 'on-verhouding' (*non-rapport*) noemt.

In Seminarie X is er niet alleen een verschuiving in het concept van het genot, maar ook in dat van het verlangen. Deze laatste is al een stuk makkelijker te situeren, vermits Lacan daar expliciet op wijst. En bovendien heeft Miller (2005 [2004], p. 75) deze ook nog eens zeer uitvoerig verduidelijkt, in onderstaand schema.

Cruciaal daarbij is het onderscheid tussen object-oorzaak en object-doel. Aan de ene kant viseert het verlangen een object, een schitterend object dat zich voor het verlangen situeert, het zogenaamde *agalma* – dat materialiseert zich bij uitstek in de liefde, binnen een narcistisch kader. Aan de andere kant is er, vanaf Seminarie X, ook het object dat het

verlangen veroorzaakt, een object dat als het ware 'daarachter' zit en dat van de orde is van de afval, de *palea* – en dat is het object *a*. Het eerste object kunnen we bestempelen als een vals object, het tweede als een echt. De kunst van de neuroticus bestaat er nu in om middels zijn fantasme het object-oorzaak naar de kant van de Ander over te hevelen, om dat als een toupetje (*objet-postiche*) op die Ander te plakken – en daarop kan hij zich dan richten als op een object-doel (Miller, 2005 [2004], pp. 74-75).

Deze omkering, van object-doel van verlangen naar object-oorzaak van verlangen, impliceert meteen ook een devaluatie van het verlangen zelf. Het wordt een illusie, een misvatting (*méprise*), een vorm van bedrog (*leurre*) – net als het fantasme waarop het is gebaseerd. De liefde werkt daaraan mee; ze maakt het, zoals al gezegd, mogelijk dat het genot zich verwaardigt tot het verlangen. De angst daarentegen bedriegt niet, is geen misvatting, toont het object *a*; enkel de angst, parafraseert Miller (2005 [2004], p. 76), slaagt erin om het genot te transformeren tot object-oorzaak van verlangen.

Nu we de dubbelheid van genot en verlangen in het achterhoofd hebben, zijn we klaar om Lacan te volgen in zijn situering van de specifieke verhouding van vrouwen tot genot, angst en verlangen.

aforismen en klinisch vignet

In de hoofdstukken XIV en XV, over de vrouw, gaat Lacan bijzonder aforistisch te werk, via een aantal karakteristieke trekken in de verhouding van man en vrouw tot genot, angst en verlangen. Hij wil inderdaad vermijden van uit te gaan van vastgeroeste theoretische vooroordelen (2004 [1962-1963], p. 209). Anderzijds brengt hij ook een fragment uit zijn eigen praktijk, van een vrouw, dat evenmin een gladde illustratie vormt van zijn theorie (2004 [1962-1963], pp. 219-220).

Bij wijze van apoloog voor het klinische vignet geef ik één aforisme, dat direct van belang is om dat vignet te doen 'spreken'. Zoals alle andere verwijst ook dit aforisme naar het schema van deling van het subject (zie hogerop). Centraal staat dus de kloof tussen het genot als verhouding tot het eigen lichaam en het verlangen als verhouding tot de Ander, het symbolische (Miller, 2005 [2004], p. 76).

"De vrouw is veel vrijer omdat ze niet zo essentieel, *wesentlich*, vasthoudt aan haar verhouding tot de Ander als de man, vooral wat betreft het genot", aldus Lacan (2004 [1962-1963], p. 214).

Een vrouw vertelt Lacan dat haar man haar sinds een tijdje seksueel links laat liggen (*délaisse*). Dat stoort haar niet echt, het zou haar zelfs opluchten, vermits hij het op dat vlak niet altijd even handig aanpakt.

Middenin die monoloog bekent ze dan plots: "Hij moet mij niet echt verlangen, als hij maar geen andere vrouwen verlangt" (*peu importe qu'il me désire, pourvu qu'il n'en désire pas d'autres*). Lacan maakt daar geen algemene formule van, geen aforisme. Deze particuliere uitspraak valt slechts te begrijpen vanuit haar vrije associatie. En dat is wat ze daarbij aansluitend over zichzelf vertelt, eerst over haar verhouding tot haar eigen lichaam, vervolgens over haar overdrachtsverhouding tot Lacan en tenslotte over haar eerste liefde.

Wat haar verhouding tot haar lichaam betreft, bekent ze dat ze een soort vaginale zwellingen kent, vergelijkbaar met die van de penis bij de man. Dat overkomt haar bijvoorbeeld als ze autorijdt en er verschijnt een andere auto, waarbij ze iets moet zeggen als "God, een auto!". Dat fenomeen doet zich ook in andere omstandigheden voor, bij het

verschijnen van andere voorwerpen, van andere dingen, die evenmin op het eerste zicht iets seksueels hebben.

Op dat punt verandert ze dan van onderwerp – een onderwerp dat daar "niets maar dan ook niets mee te maken heeft" ... Ze bekent dat al wat ze doet in het teken staat van haar overdracht op Lacan. "Al mijn initiatieven zijn aan U gewijd, niet opgedragen, nee, want dat zou betekenen", preciseert ze, "dat ik alles doe met een bepaald doel". Niet zo dus. "Gelijk welk object verplicht mij om U als getuige te nemen, niet om Uw goedkeuring te krijgen, neen, alleen maar voor Uw blik (...) Uw blik helpt mij om alles een zin te doen krijgen (...) mijn blik is onvoldoende om al wat van buiten te absorberen valt ook effectief op te vangen". De enige overdrachtsuiting die Lacan een beetje vreemd overkomt, is haar uitlating op een bepaald moment dat ze 'telegeleid' (*télécommandé*) zou zijn. Dat verontrust hem echter niet echt, dat getuigt enkel van 'slechte smaak' en dus niet van enig gevoel van beïnvloeding. Dus geen psychose, besluiten wij. Deze zeer particuliere overdracht vat Lacan uiteindelijk als volgt samen: "Wat ze uiteindelijk wilde, was niet zozeer dat ik haar zou bekijken, maar wel dat mijn blik in de plaats van haar blik zou komen."

Via de titel van een toneelstuk van Steve Passeur dat nogal wat furore maakte in haar adolescentie, "Ik zal een grote liefde beleven" (*Je vivrai un grand amour*), worden dan herinneringen aan haar eerste liefde wakker – de liefde die men niet kan vergeten, zegt Lacan. Ze was verliefd op een student, van wie ze trouwens nogal vlug zou scheiden, maar met wie ze contact (*correspondance*) bleef houden via brieven die ze geleidelijk aan uitspon tot een web van leugens waarin ze draadje per draadje een personage schiep dat ze verlangde te zijn in zijn ogen, maar dat ze in werkelijkheid geenszins was. Ze bestempelt dat achteraf bekeken zelf als een louter romaneske onderneming, waarbij ze zichzelf inspon in een soort cocon. De student in kwestie zou daar geweldig vanaf gezien hebben ...

Daarop keert ze terug naar de overdracht, naar wat ze in die overdracht met de blik doet, om te beklemtonen beklemtoont dat de wijze waarop ze zich gedragen had in haar eerste echte liefde juist het tegengestelde is van wat ze bij in haar analyse beoogt. "Met U probeer ik altijd waarachtig te zijn. Ik schrijf geen roman wanneer ik hier ben. Ik schrijf die wanneer ik hier niet bij U ben."

Voor Lacan stelt dit klinisch vignet uiteindelijk de vraag van 'de vaas', de vaas van de vagina en, daarbovenuit gaand, de vrouw als vaas. De kwestie is niet of die vrouwelijke vaas vol is of niet, of ze op een of andere stomme manier gevuld geraakt (zoals zijn analysante zegt, in verwijzing naar het seksuele geklungel van haar man) of als ze leeg blijft. Aan die vaas-vrouw is op zich niets tekort (*Il n'y manque rien*). Ze kan zelf in al haar behoeften voorzien (*il se suffit à lui-même*). De aanwezigheid van het object, de penis bijvoorbeeld, is bijkomstig (*de surcroît*). De vrouw in kwestie kan het stellen met gelijk welk object, gelijk welk object kan leiden tot een vaginale zwelling. Zoals Lacan opmerkt blijken vrouwen in het algemeen makkelijk te kunnen leven met de impotentie van hun man, met zijn seksueel geklungel. En als ze het dan toch ergens anders gaat zoeken, bij een andere man of een of ander hulpstuk, dan blijkt dat vaak te zijn vanuit een soort pudeur, opdat 'men' niet zou kunnen zeggen dat ze iets tekort komen. Maar iets tekort komen doet een vrouw op zich dus nooit, toch niet op dat vlak. (2004 [1962-1963], pp. 221-222)

In dit verband verwijst Lacan ook even naar de Bijbelse Eva, met haar object, de appel – een appel waarmee ze niets te maken had, waarmee ze eigenlijk verveeld zat – en waarmee ze dus maar even Adam verleidde – wat haar als vrouw interesseerde was niet dat object maar het verlangen van die Ander (2004 [1962-1963], p. 221).

Dat verlangen van de Ander verschijnt in het vignet overigens op verschillende manieren. Maar het verschijnt toch vooral op een geïdealiseerde manier. Ondanks zijn geklungel beschouwt Lacans analysante het verlangen van haar man niet als iets ziekelijk. Ze

is eraan gehecht. Ze is echter gehecht aan dat verlangen op zich, eerder dan aan zijn concrete manifestaties. We zouden kunnen zeggen dat ze eerder gehecht is aan zijn verlangen als noodzakelijk te reconstrueren structuur, dan aan de fenomenologie ervan. Haar man moet verlangen, maar moet dat niet meteen tonen, liefst niet zelfs. Liefde is deze idealisering van het verlangen, aldus Lacan.

Lacan zelf gaat niet dieper in op de wijze waarop zijn analyzante zijn blik gebruikt om haar wereld zin te geven en zelf waarachtig te kunnen zijn. Ik veroorloof mij dan maar een aantal eigen opmerkingen. Die blik van haar analyticus lijkt een vorm van object *a*, dat ze in haar fantasme inderdaad op de Ander 'plakt', waardoor deze, in de overdracht, iets agalmatisch krijgt. Het is verder ook opvallend dat de hogerop geschetste vrouwelijke, onverschillig te noemen verhouding tot het object er hier toe leidt dat gelijk welk object de analyticus oproept als getuige, als blik, als een soort aanzwellende blik. Tenslotte lijkt het mij ook niet onbelangrijk om het verschil te benadrukken tussen haar eerste studentenliefde en de overdracht op Lacan. In die eerste liefde ging het om een louter romaneske onderneming: tegenover de student die ze op de plaats van het Ik-ideaal zette (I(A)), spon ze zichzelf in in een cocon van mooie woorden, spiegelde ze een ideale ik (*i(a)*) voor van wat ze in zijn ogen verlangde te zijn. Als ze daarentegen in de overdracht de blik van de Ander mobiliseert, dan fungeert deze niet als dergelijk ik-ideaal – daarachter dreigt immers de vuile blik, *palea* van de blik, waarin zijzelf kan gereduceerd worden tot object.

toch een gemis voor de vrouw?

Nadat hij zo gehamerd heeft op de grotere vrijheid en de superioriteit van de vrouw, vanuit het feit dat ze geen tekort heeft, lijkt Lacan in hoofdstuk XV plots gas terug te nemen. Ook voor haar speelt blijkbaar een bepaald gemis, ook voor haar speelt het object *a* in het verlangen. Anders zou een vrouw immers niet spreken ... (2004 [1962-1963], p. 233). Betekent dit een simpele terugkeer tot de penisnijd? Niet echt. Welke vorm neemt dat gemis dan wel aan?

Lacan verwijst in eerste instantie naar Don Juan, als "een vrouwelijke droom", zelfs "een vrouwelijk fantasme" (2004 [1962-1963], p.224, 233-234). Don Juan is het beeld van de man die niets ontbreekt. Hij is de man die het object heeft dat geen enkele vrouw hem afhandig kan maken. Dat is in principe vergelijkbaar met de vrouw. Bij haar is dat echter omdat er niets afhandig te maken valt, terwijl het bij Don Juan is omdat de castratie weggewist is. In die zin is Don Juan uiteraard een bedrieger (*imposture*), maar dan wel eentje die dat bedrog helemaal op zich neemt, zich daarmee radicaal identificeert. Voor vrouwen is dat Don Juan fantasme op verschillende wijzen een geruststelling. Enerzijds garandeert hij dat er één man is die niet verloren gaat aan een andere vrouw, die het object niet kwijtspeelt aan een andere vrouw. Anderzijds beangstigt hij ook niet zelf de vrouwen: hij is immers geen echte man, hij wekt niet het verlangen van de vrouw doordat hij zelf geen verlangen heeft (Miller, 2004 [2004], p. 86).

Lacan wijst nog op een aantal andere "typische manieren om het moeilijke probleem van de verhouding van de vrouw tot *a* op te lossen" op. In een aantal gevallen blijkt het verlangen van de man imaginair met het object *a* te kunnen worden geïdentificeerd. Dat is bijvoorbeeld het geval in bepaalde vormen van mystiek, met bijvoorbeeld Theresa van Avila, die Lacan bestempelt als een 'geduchte neukster' (*rude baiseuse*), of nog Marguerite Marie Alacoque, die het object *a* belichaamt in het Heilig Hart (waarbij Lacan opmerkt dat het hart letterlijk moet worden opgevat, als lichaamsdeel, vermits het verlangen in laatste instantie altijd een verlangen naar het lichaam van de Ander is (2004 [1962-1963], p. 249)). In dezelfde reeks plaatst hij tenslotte ook nog een specifieke vorm van erotomanie, zijnde *l'amoureuse de*

prêtre of de oudere juffrouw die achter de dorpspastoor aanzit vanuit de overtuiging dat hij het is die naar haar verlangt.

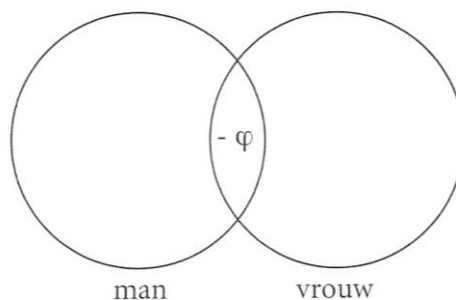
de vrouw tussen niets missen en gemis

Hoe situeert Lacan nu uiteindelijk de angst bij de vrouw? Eigenlijk zegt hij daar niet zoveel over, hij heeft het vooral over haar verlangens.

Vanuit het voorgaande moet vooreerst duidelijk zijn dat de verhouding tot het verlangen van de Ander daarin centraal staat. De onmiddellijkere verhouding van vrouwen tot dat verlangen van de Ander vertaalt zich heel concreet op twee vlakken – die niet zonder verband zijn. In de mate dat hun eenvoudiger verhouding tot het verlangen van de Ander betekent dat die verhouding eenvoudiger is, minder gecompliceerd geven vrouwen als analytica, tegenover hun mannelijke én vrouwelijke analysanten, vaak blijk van grotere vrijheid in hun omgang met het verlangen van de Ander. Anderzijds, in de mate dat hun eenvoudiger verhouding tot het verlangen van de Ander betekent dat ze daarin minder beschermd zijn, dat ze daaraan meer blootgesteld staan, blijken vrouwen, reeds volgens Kierkegaard, ook meer open te kunnen staan voor de angst – wat Lacan slechts kan beamen (2004 [1962-1963], pp. 221 en 383). Als ze zich het object voelt van het verlangen van de man zich richt – het tegengestelde van het angstwerende Don Juan fantasme - dan gaat ze op de loop (2004 [1962-1963], p. 225).

Anderzijds zou het voor de vrouw ook angstwekkend zijn om haar eigen verlangens te laten zien, soms toch. Dat gevaar bestaat echter slechts als zij bedrog pleegt op het vlak van het verlangen, zoals de man structureel gesproken altijd doet. Inderdaad, als "de vrouw waarachtiger en reëler is", dan de man, dan is dat omdat zij zich, tegengesteld aan de man, niet laat bedriegen door de illusie die het verlangen is. In een poging om die verhouding van de vrouw tot het verlangen te verduidelijken speelt Lacan op de betekenaar *pris*, wat in het Nederlands slechts bij benadering lukt. We doen toch een bescheiden poging. Het verlangen is een 'misvatting' (*méprise*), en de man moet zich daartoe beperken omdat 'prijzen' (*priser*) juist zijn kenmerk, zijn kwaliteit is (*il ne peut pas mépriser la méprise du désir parce que c'est sa qualité d'homme de priser*). Vrouwen daarentegen kunnen zich een bepaald 'misprijzen' (*mépris*) tegenover de 'misvatting' (*méprise*) van het verlangen veroorloven. (2004 [1962-1963], p. 223). Maar een vrouw kan dus ook besluiten om mee te spelen in die typisch mannelijke 'misvatting' op het gebied van het verlangen – doordat ook zij op een of andere wijze de fallus positieveert, zoals de man structureel gesproken altijd doet, moet doen zelfs.

Die positivering van de fallus bij de vrouw gebeurt op basis van het gebrek aan mediatie tussen man en vrouw, tussen beider verlangens. De fallus realiseert dat niet, tenzij in zijn verdwijnen – en daarom wordt hij de gemeenschappelijke plaats van de angst (2004 [1962-1963], pp. 307, 310).

schema van het gemis aan mediatie

Van daaruit kan bij de vrouw het verlangen ontstaan naar het mannelijk orgaan, maar dan als wat Lacan een 'amboceptor' noemt, wat wil zeggen dat de fallus zich als het ware langs beide kanten vast haakt, langs de kant van de man maar ook langs die van de vrouw, waardoor hij voor beide partijen functioneert. Men zou ook kunnen zeggen dat de vrouw enerzijds een penis wil hebben om het beter dan de man te doen en dat ze anderzijds de man een object gunt dat niet onderhevig is aan detumescentie. Concreet komt het erop neer dat ze van haar vrouwelijke attributen het teken van de almacht van de man maakt. (2004 [1962-1963], p. 307-310).

Klinisch gezien kan die positivering van de fallus door de vrouw op verschillende wijzen.

Het bekendste, meest typische voorbeeld is ongetwijfeld dat van de zogenaamde maskerade (*masquerade*), met de term die Joan Rivière (1929) in de psychoanalyse ingang deed vinden. Daarbij moet meteen opgemerkt worden dat Lacans visie op deze maskerade in Seminarie X als het ware negatief is geworden. In Seminarie V had hij immers al eens de aandacht gevestigd op die maskerade, maar dan als een inherent eigenschap van de vrouwelijke seksuering. Hier, in Seminarie X, is die maskerade inderdaad een soort valstrik geworden, een pendant van het mannelijk bedrog op het gebied van het verlangen, een impasse waarin een vrouw haar eigen, vrijere verhouding tot genot en verlangen laat varen om de mislukking van de man op zich te nemen. (2004 [1962-1963], pp. 223, 308 en 310).

Lacan geeft tot slot nog een andere, pittige illustratie van de poging van de vrouw om de $-\phi$ te positiveren, die direct verwant is aan die maskerade. Dat zijn vrouwen die in analyse willen gaan zoals hun man, liefst bij dezelfde analyticus. Zo denken ze het verondersteld bekroonde verlangen van hun man te kunnen delen; ze willen de positivering van de $-\phi$, die het analytisch proces in hun ogen bewerkstelligt, bereiken.

aan gene zijde van de fallus... het reële

In verhouding tot het genot en het verlangen blijkt De vrouw – of een vrouw – dus gekarakteriseerd te kunnen worden door een structurele dubbelheid. Dat heeft alles te maken met de kloof tussen taal en genot. Aan de ene kant heeft ze een bevoorrechte, onmiddellijke verhouding tot het genot en het verlangen; maar aan de andere kant is ze, als sprekend wezen, toch ook niet zonder verhouding tot het gemis, het object, en al wat dit afdekt (fantasme, liefde, fallus...).

Deze kloof tussen taal en genot, met de dubbelheid van het vrouwelijke dat daaruit resulteert, zal Lacan tien jaar na Seminarie X over de angst ertoe leiden om het Seminarie XX te wijden aan een logische benadering van het probleem van dat vrouwelijke, onder de enigmatische, equivoque betekenaar *encore*, nog ... Daar zal hij de vrouwelijke positie kwalificeren als 'niet-al' (*pas-toute*), in de zin dat De vrouw niet kan gezegd worden (*ce \bar{L} ne peut se dire. Rien ne peut se dire de la femme.*) (1975 [1972-1973], p.75). En dus besluit Lacan daar: Dé vrouw bestaat niet (*La femme n'existe pas*). Wat dit betekent, laat ik hier in het midden ...

Uit al wat voorafgaat moet duidelijk zijn dat, in Seminarie X, het vrouwelijk heil volgens Lacan aan gene zijde van de fallus ligt (*au-delà du phallus*): daar is zij "waarachtiger en reëler" – zoals de angst. De vrouw, signaal van het reële?

BIBLIOGRAFIE

Freud, S. (1960 [1925j]). Einige psychische Folgen des anatomischen Geschlechtsunterschieds, *Gesammelte Werke 14*, Frankfurt am Main: Fischer, pp. 19 ev.

Lacan, J. (1975 [1972-1973]). *Le Séminaire Livre XX (texte établi par J.-A. Miller): Encore*, Paris: Seuil.

Lacan, J. (1978 [1954-1955]). *Le Séminaire Livre II (texte établi par J.-A. Miller): Les écrits techniques de Freud*, Paris: Seuil.

Lacan, J. (1986 [1959-1960]). *Le Séminaire Livre VII (texte établi par J.-A. Miller): L'éthique de la psychanalyse*, Paris: Seuil.

Lacan, J. (2004 [1962-1963]). *Le Séminaire Livre X (texte établi par J.-A. Miller): L'angoisse*, Paris: Seuil.

Miller, J.-A. (1999 [1997-1998]). Un répartitoire sexuel ((texte en notes établis par C. Bonningue à partir de *L'orientation lacanienne*, enseignement dans le cadre du Département de Psychanalyse de Paris VIII, leçons du 25 maart en 1 april 1998), *la Cause freudienne*, 40, pp. 7-28.

Miller, J.-A. (1999 [1998-1999]). Les six paradigmes de la jouissance (texte en notes établis par C. Bonningue à partir de *L'orientation lacanienne III, 1*, enseignement dans le cadre du Département de Psychanalyse de Paris VIII, leçons des 24, 31 mars et 7 avril 1999), *la Cause freudienne*, 43, pp. 7-31.

Miller, J.-A. (2004 [2004]). Introduction à la lecture du Séminaire de l'angoisse de Jacques Lacan (texte en notes établis par C. Bonningue à partir de *L'orientation lacanienne III, 6*, enseignement dans le cadre du Département de Psychanalyse de Paris VIII et de la section clinique de Paris-Saint-Denis, leçons des 28 avril et 5 et 12 mai 2004), *la Cause freudienne*, 58, pp. 61-102.

Miller, J.-A. (2005 [2004]). Introduction à la lecture du Séminaire de l'angoisse de Jacques Lacan (texte en notes établis par C. Bonningue à partir de *L'orientation lacanienne III, 6*, enseignement dans le cadre du Département de Psychanalyse de Paris VIII et de la section clinique de Paris-Saint-Denis, leçons des 2, 9 et 16 juin 2004), *La Cause freudienne*, 59, pp. 67-104.

Miller, J.-A. (2005). Geconstitueerde angst, constituerende angst, *Skripta. Bulletin van de Kring voor Psychoanalyse van de NLS*, 1, pp. 7-9.

Rivière, J (1929), Womanliness as a masquerade, *The International Journal of Psychoanalysis*, 10.